

DANNE NORDLING:

Löntagarstyrd ekonomi

I sin artikel analyserar pol mag Danne Nordling med skärpa LO:s förslag genom Rudolf Meidner om löntagarfonder och Arbetsrättskommitténs förslag om ledning av företagen. Om det senare konstaterar han, att lagstiftningen kan utnyttjas för att störa produktionen, och nog kommer vissa grupper att driva på i den riktningen. Det meidnerska förslaget kommer att medföra en ofantlig byråkrati och centralstyrning. Någon löntagarmakt blir det inte tal om. Men förslagets syfte har också varit att hos oss införa en stats-socialism, inför vilken löntagarna – konsumenterna blir hjälplösa.

Skall Sverige byta ekonomiskt system? Den frågan har fått en helt annan aktualitet än tidigare. Helt seriösa personer inom regeringspartiet och fackföreningsrörelsen diskuterar idag frågor, som under slutet av 60-talet bara förekom hos den nya vänsterns verklighetsfrämmande teoretiker. Dessförinnan hade "rörelsen", som det föreföll, definitivt avfärdat tanken på ett avskaffande av blandekonomin. Den nya vänsterns idéer har sålunda haft en oanad genomslagskraft i den tongivande opinionen. Frågan är om de nya tankegångarna har den sakliga bärkraft, som fordras för att reformerna också i verklighetens värld skall innebära förbättringar.

Arbetsrättskommitténs arbete har betecknats som ett första led i åstadkommandet av ett nytt system. Tillsammans med viss annan lagstiftning på arbetslivets område har de närmast förestående förändringarna kallats den största reformen sedan den allmänna rösträtten infördes. Nästa steg är löntagarfonder och därefter en mer eller mindre automatisk övergång till arbetarstyrda företag kombinerade med en "demokratisk planhushållning". Ingen förnekar idag att det är socialism man strävar efter. När de konkreta lagförslagen kommer, är det dock sannolikt att talet om socialism på gängse sätt dämpas ned.

Trots deklARATIONERNA om socialism framstår den kommande arbetsrättslagstiftningen i den enklare politiska debatten endast som ett bidrag till att bereda de enskilda arbetstagarna ett förbättrat inflytande över den egna arbetssituationen. Kraven på lagstiftning är dock så utformade att lagarna kan utnyttjas för helt andra syften. Lönta-

garorganisationernas inflytande över alla beslut i företagen kan, genom att förhandlingar absolut påkallas, i praktiken medföra att produktionen i företagen allvarligt kan störas.

Mot detta brukar invändas att driftsstörningar genom obstruktion från fackföreningsfunktionärernas sida i lika hög grad drabbar samtliga anställda som företaget och dess ägare. Och fackföreningsmännen är "inga idioter", som mot löntagarnas intressen med lagstiftningen i ryggen skulle påkalla förhandlingar i struntfrågor med produktionsstopp som följd. Att lagreglerna kan missbrukas förnekar ingen. Frågan gäller nu hur sannolikt missbruksalternativet är.

Möjligheten till missbruk

Att vi svenskar skulle ha någon sorts genetisk egenskap att oberoende av formella regler alltid uppföra oss klokt och sansat brukar sällan påstås. Likväl måste det vara sådana föreställningar som ligger bakom, när man både från massmedia och de företagare som släpps fram där hävdar att samarbetet mellan företagsledning och fackföreningsfolk hittills fungerat bra och så kommer att fortsätta med den nya lagstiftningen. Eller också måste det vara en eminent oförmåga att vidga sina perspektiv från det egna företaget, det egna landet, till att omfatta exempelvis England, där relationerna mellan företagsledning och anställda, i avsaknad av regler som begränsar fackföreningarnas makt, är förgiftade av ständiga konflikter.

För alternativet missbruk av den nya ar-

betsrätten talar de spända förväntningar, som drivits upp av politiska demagoger med benäget bistånd av massmedia. Den nya ordningen måste ju skilja sig från den gamla, vilket medför att andra beslut måste fattas i framtiden än de som idag fattas av företagsledningarna i näringslivet. Men om samarbetet hittills fungerat bra, torde dessa nya beslut bli sämre än de gamla, till förfång för alla parter.

Det kan inte uteslutas, att mer eller mindre extremt orienterade grupper bland de anställda kan kräva att de fackliga representanterna utnyttjar sin förhandlingsrätt i alla tänkbara situationer och, om så inte sker, påstår att fackföreningsmännen går arbetsgivarnas ärenden. För att neutralisera sådan kritik och också för att visa sitt oberoende kan de fackliga företrädarna mot bättre vetande känna ett behov av att kräva förhandlingar i frågor, som idag behandlas smidigt och informellt. De lokala löneförhandlingarna, i kombination med vilda strejker eller hot om sådana, visar vad som kan ske när fackföreningarnas makt inte kan balanseras.

Om utvecklingen går mot det antydda hållet, torde en ofrånkomlig följd bli en ytterligare utveckling mot ett helt löntagarstyrt näringsliv – under förutsättning att man inte som i England passivt står och tittar på när ekonomin faller sönder. Dessutom finns det naturligtvis en opinion som oberoende av detta vill gå längre, i synnerhet om besvikelsen blir stor över att den nya arbetsrätten endast har ramkaraktär och förutsätter en företagsekonomiskt anpassad facklig aktivitet, vilken i denna opinions ögon inté torde vara den önskvärda inriktningen.

De nya idéerna

Ett visst mått av ordning kan förhoppningsvis återställas genom att löntagarna får ett i det närmaste fullt ansvar för företagets skötsel. Genom att med hjälp av löntagarfonder eller via konvertering av nuvarande aktiekapital till statsobligationer frånhända kapitalägarna "makten över företagen" kan regeringen måhända samtidigt inskränka de lokala fackföreningarnas möjligheter att missbruka sin makt.

Redan nu finns Rudolf Meidners förslag till ett system med löntagarfonder, som på kanske fem år tar över röstmajoriteten på bolagsstämmorna i många företag. På andra håll diskuteras helt löntagarstyrda företag, som skulle införas genom att nuvarande kapitalägare "pensionerades" med statsobligationer. Vidare förordar SSU att företagsstyrelserna i framtiden skall bestå av lika delar representanter för den lokala och centrala fackföreningen och staten. Meidner och LO samt SSU har en rent negativ syn på varför löntagarna skall ta makten: det är för att det inte är "moraliskt" och rättvist att det "bara är ett fåtal stora kapitalägare som styr". Vad löntagarnas makt skall användas till uttalar de sig uttryckligen inte om. Förespråkarna för arbetarstyrda företag intar en mer positiv hållning: arbetarstyre är mer effektivt och till fördel för alla – kapitalismen är oundvikligen stadd på avveckling till förmån för detta, som det ibland hävdas, "det tredje stora ekonomiska systemet".

Attraktionskraften hos dessa nya idéer skall inte underskattas. Det synes ligga i tiden att människorna vill tro på ett nytt system, som inte misslyckats som statsocialis-

men av öst-karaktär och kapitalismen av USA-modell. En arbetarstyrd ekonomi är dock ingalunda problemfri eller mer effektiv och frågan är om den verkligen kan anses utgöra ett realistiskt alternativ till dagens system.

Fördelar

En löntagarstyrd ekonomi kan analyseras på två plan: dels det makroekonomiska, som innefattar bl a hur resurser fördelas mellan företagen, dels företagsplanet, som omfattar hur varje särskilt företag arbetar. Den mer utvecklade teorin handlar nästan enbart om hur arbetarstyrda företag vart för sig kan tänkas fungera. En rad fördelar brukar räknas upp, som påstås göra ett arbetarstyrt företag effektivare än vinsteftersträvande privata företag. Förutsättningen är därvid att de anställda fattar alla beslut och att inga privata ägare eller annan övergripande styrning av företagen förekommer. I övrigt styr konsumenternas efterfrågan företagets verksamhet i stort precis som i ett privatägt företag.

För det första påstås de anställda i ett arbetarstyrt företag "maximera sin ansträngning" i stället för att som nu "minimera sin insats". En övergång till arbetarstyre skulle alltså eliminera den tydliga oerhört omfattande maskning, som pågår i såväl privatägda som statsägda företag. Inte nog med detta: de nuvarande "enorma övervakningskostnaderna" skulle också försvinna. Effektiviteten i arbetarstyrda företag påstås sålunda bli avsevärt mycket större än i nuvarande företag.

Andra argument till förmån för tesen att arbetarstyrda företag är effektivare utgör påståendet att innovationer skulle bli vanligare, eftersom vinsterna av förbättringarna inte längre går till "dom där". Vidare sägs att en dålig företagsledning snabbare byts ut i ett arbetarstyrt företag, där felgreppen träffar de anställdas löner och inte, som i privata företag, några tämligen maktlösa aktieägare vilka finner sig i det mesta utan att reagera. Slutligen skulle arbetarstyret eliminera behovet av fackföreningar, vilket skulle frigöra många människor från att behöva tillbringa sin tid med att diskutera med varandra. I stället "kunde alla dessa människor ägna sig åt mera lönande produktivt arbete".

Starkare än så är inte den sakliga argumentationen för arbetarstyrda företag. Därutöver tillkommer naturligtvis den ideologiska och moraliska agitationen. Argumenten mot de arbetarstyrda företagens större effektivitet ligger i öppen dag. Om det nämligen förhöll sig som förespråkarna för arbetarstyre påstod, skulle då inte många fler arbetarstyrda företag ha bildats som konkurrerat ut de traditionella genom sin högre produktivitet?

Nackdelar

Att arbetarna skulle minimera sina ansträngningar inför en given lön förnekas bestämt av alla fackliga företrädare i månadslönedebatten. Enligt dessa behöver arbetarna inte kontrolleras för att göra sitt bästa vid en övergång till månadslön. Mätningar i verkligheten visar dock att en övergång till fast lön försämrar effektiviteten. Den sociala

kontroll, som enligt förespråkarna skulle förekomma i arbetarstyrda företag, så att alla som arbetar i företaget "sporrar, uppmuntrar och hjälper varandra när de vet att de får dela frukterna av ökade ansträngningar", förekommer uppenbarligen också i traditionella företag med lämpligt utformade prestationsberoende löner. Förenklat uttryckt innebär effektivitetsargumentet ett förord för bibehållande av ackorden i nuvarande företag – speciellt i form av kombinerade individ- och gruppavtal.

Företagsledningens inkomstnivå kommer i ett arbetarstyrt företag att vara väsentligt lägre än idag. Dessutom kommer ledningen att få dela på den ökning av totalinkomsten för företaget som den lyckas åstadkomma. I kapitalistiska företag, där ledningen och ägarna är intimt sammanknippade, blir ersättningen vid en inkomstökning för företaget väsentligt större för ledningen. I arbetarstyrda företag blir alltså incitamentet att driva produktionen med större effektivitet betydligt svagare för personer i företagsledande positioner. (Detsamma gäller innovationer genom nyföretagande). Om ledningen dessutom saknar anställningstrygghet och i stället riskerar att av en vredgad arbetaropinion bli avsatt vid en misslyckad satsning, måste stor försiktighet prägla ledningens agerande, vilket inte brukar anses stimulera produktivitetsförbättringar. Att kapitalistiska företagsledningar inte byts ur särskilt ofta behöver inte vara ett tecken på att aktieägarna är maktlösa. Tvärtom brukar det ju hävdas, att aktieägarnas ensidiga intresse för ökad avkastning gör företagen alltför effektiva.

Den minskade expansionen

Några konkreta fördelar synes således inte finnas hos de arbetarstyrda företagen – snarare innebär de nackdelar. Det finns därutöver en avgörande nackdel hos en arbetarstyrd ekonomi, som inte ens dess förespråkare försöker framställa som en fördel. Företagen kommer nämligen att bete sig "perverst" vid prishöjningar och efterfrågeöverskott. I stället för att som kapitalistiska företag öka utbudet och nyanställa folk, minskar de arbetarstyrda företagen produktionen och stöter bort arbetskraft. Detta följer av principen att maximera inkomsten per anställd i stället för den totala vinsten.

Intuitivt kan man förstå detta beteende om man betraktar ett tänkt företag bestående av två kompanjoner, av vilka den ene är mer produktiv än den andra. Vid låga priser på företagets produkter är det mer lönsamt för den mer produktive att ha en kompanjon att dela de fasta kostnaderna (för maskiner och lokaler) med. Stiger priserna tillräckligt mycket, kommer emellertid den mer produktive att tjäna på att göra sig av med kompanjonen och inskränka driften till vad han själv producerar. Visserligen stiger hans andel av de fasta kostnaderna, men vid tillräckligt höga priser stiger inkomsten ännu mer. Nettoinkomsten per "anställd" blir på så vis högre än om den mer produktive hade varit tvungen att dela den ökade inkomsten med sin kompanjon.

Detta betyder att expansionen inom en bransch i en arbetarstyrd ekonomi huvudsakligen måste åstadkommas genom nyetableringar. Att redan existerande företag i strid med sina egna intressen skulle starta

konkurrerande produktion förefaller egendomligt. Resultatet måste bli att något centralt organ skall ta initiativet till nyetableringar. Detta leder till att centralplanering blir oundviklig, varför systemet riskerar att urarta till statsocialism, som arbetarstyret just var tänkt att eliminera!

Erfarenheter från Jugoslavien visar också att inkomstmaximeringsprincipen hämmar expansionen. Arbetslösheten är ett svårt problem. Den uppgår till närmare 10 procent. Tar man hänsyn till de närmare en miljon jugoslaver, som arbetar utomlands, innebär detta att upp emot 25 procent av de jugoslaviska arbetarna inte kan få arbete i hemlandet. Ett sådant system skulle naturligtvis inte accepteras i Sverige med våra fullsysselsättnings-traditioner. De arbetarstyrda företagen torde alltså få kompletteras med hård central dirigerings och kontroll. Här kan löntagarfonderna bli det administrativa instrumentet.

Byråkrati mot löntagarmakt

Vad LO och Rudolf Meidner med förslaget om löntagarfonder ytterst syftar till förefaller vara ett mellanting mellan marknadssocialism och statsocialism: en löntagarstyrd ekonomi där de arbetarstyrda företagen kontrolleras av centrala och branschvisa organ just för att förhindra den nyss beskrivna typen av "företagsegoism". Resultatet torde bli en sorts "korporativ byråkrati". Utformningen av denna har redan skisserats av en av Meidners medarbetare i tidskriften Fackföreningsrörelsen (nr 19, 1975). Naturligtvis undviker fackföreningsmänniskorna därvid

att nämna ordet byråkrati.

Medlemmarna i de fackliga organisationerna väljer på vanligt sätt styrelserna i sina fackklubbar. I praktiken brukar det vara styrelsen själv samt ytterligare ett fåtal andra medlemmar som sköter styrelsevalen i många företag. Fackklubbarnas styrelser nominerar sedan enligt beskrivningen i LO-tidskriften kongressombud till respektive fackförbundskongress, som vanligtvis bara hålls med flera års mellanrum. Förbundens kongresser utser sedan representanter till branschråden. Dessa branschråd skall dels planhushålla i sina respektive branscher, dels utse ledamöterna i den centrala löntagarfondens styrelse. Centralfondens uppgift är dels att förvalta avkastningen på löntagarfundsaktierna, dels att utse löntagarfondernas styrelserepresentanter i företagen. Dessa ledamöter skall också godkännas av fackklubbarnas styrelser ute på företagen. – Detta kallas alltså löntagarmakt.

Syftet med "löntagarstyrningen" är uppenbarligen, som man kunde vänta, att ge makt åt ett antal ideologiskt och inte företagsekonomiskt skolade fackföreningstjänstemän. Hur denna makt skall användas för att förbättra den enskilde löntagarens situation kan fackföreningsmänniskorna inte precisera, helt enkelt därför att tanken aldrig varit att ge medborgarna några konkreta förbättringar. Lönerna kommer inte att bli högre, produktionen kommer inte att öka snabbare, tryggheten i arbetet blir inte bättre därför att fackliga ombudsmän styr företagen och ekonomin i stort. Inte heller konsumenterna får bättre eller billigare varor, och utrymmet för sociala reformer för alla

medborgare ökar inte. Och den enskilde anställda kommer inte att känna något större medinflytande, precis som många av dem som idag deltar i vilda strejker inte känner något medansvar för de löneavtal som deras "demokratiskt" utsedda löneförhandlare träffat.

Samarbetet med staten och de demokratiskt valda politikerna kommer materiellt sett att bli sämre, även om det utåt måste deklarerats att politikerna tillgodoser "löntagarnas" varje nyck. Medan politikerna tidigare under jubel kunde "klämma åt de profithungriga företagen" blir liknande försök till åtgärder "ett angrepp på löntagarnas legitima intressen".

I själva verket innebär en "löntagarstyrd" ekonomi av LO-modell att producenterna tar makten från konsumenterna. Producenterna i egenskap av löntagarnas fackföreningar kommer uppenbarligen inte att konkurrera med sig själva. Företrädarna för producentintresset kommer i branschråden att göra upp om varornas priser, kvantiteten och vilka varor som överhuvud taget skall produceras. Konsumentintresset tillgodoses sålunda av producenterna i klassisk socialistisk ordning – låt vara att det inte är statstjänstemän som dirigerar politiken utan i stället "löntagarbyråkrater". Till skillnad från förhållandet vid en socialisering genom förstatligande är dock löntagarpolitikerna inte demokratiskt valda. Det spelar således ingen roll om regeringspartiet förlorar ett riksdagsval. Politiken i näringslivet kan bedrivas oberoende av vad väljarna tycker.

Socialisering är målet

Att vi kommer att byta ekonomiskt system om Meidners modell genomförs fullt ut står helt klart – det uttalade syftet är också att på detta mera smygande sätt övergå till socialismen. En regelrätt socialisering är inte möjlig, eftersom en sådan åtgärd skulle ha väckt alltför kraftiga protester. Frågan om ersättning till de gamla kapitalägarna skulle även ha varit svår och dyrbar att lösa. Genom en successiv övergång, som dessutom inte kostar några pengar, har Meidner trots sig löst själva övergångsproblemen. Mot detta finns det rader av invändningar av mera teknisk och juridisk karaktär. Slutpunkten för "rörelsen" är dock under alla omständigheter socialism. Den svåra frågan om socialism går att förena med demokrati fuskas bort med ett slagord – "demokratisk socialism" – trots entydiga exempel utomlands på oförenligheten dem emellan.

Den tidigare analysen torde utvisa att den sannolika utvecklingen, om man bestämmer sig för en konsekvent genomförd "löntagarmakt", knappast kan bli särskilt demokra-

tisk. Varken som medborgare eller konsumenter kommer vi att få större möjligheter att påverka skeendet. I egenskap av löntagare kommer en del av oss att få ett mycket indirekt och formellt inflytande. Ekonomisk demokrati blir en ny sorts folkdemokrati.

Det hävdas emellertid att den nuvarande situationen minsann inte är demokratisk. Den ovedersägligen mycket skeva förmögenhetskoncentrationen ger en viss näringspolitisk makt åt en handfull stora kapitalägare. Detta faktum har oberoende av hur makten använts varit en utmaning för socialister av olika slag. Dessa kapitalägare har i många år haft möjlighet att tex genom sina organisationer ta initiativ till ett system för ägandespridning, som också skulle ha kunnat få statlig sanktion. Förslag och propåer om detta har inte saknats. Men ingenting har gjorts. Snart kan "löntagarsocialismen" därför vara en realitet. Om det demokratiska styrelseskicket därmed skulle gå under, är det inte självklart att enbart socialisterna kommer att anses vara demokratins dödgrävare.